

...Millətləri meydana gətirən irq, dil, Vətən, mədəniyyət, din, tarix kimi çeşidli ünsürlər vardır. Əgər yer üzündəki bütün millətlər bu ünsürlərin hamısının bur araya toplanması ilə meydana gəlmiş olsaydı, o zaman ortağ bir millət tərifi ortaya çıxarmaq olardı və bu təbiidir. Fəqət, belə bir şey olmayıb və çətin ki olsun. Millətlər bu ünsürlərdən birinin və ya bir neçəsinin birləşməsi və qaynayıb-qarışması ilə meydana gəlmişlərdir. Əsasən də birində böyük əhəmiyyət kəsb edən bir ünsür digərinin yaranışında demək olar ki, heç bir rol oynamayıbdır...

Nejdət Sañçar

Şah İsmayılın portretinə dair bəzu gümanlar...

Bu gün Şah İsmayılın zahiri görünüşü barədə təsəvvür - daha çox İtaliyanın Florensiya şəhərindəki məşhur Uffitsi qalareyasında saxlanılan portretin görüntüsündən yaranıbdır. Həmin portret Şah İsmayılın real təsviri kimi qəbul olunaraq elmi-tarixi ədəbiyyatda geniş şəkildə işıqlandırılmaqdadır. Bu portret yağlı boya ilə taxta parçası üzərində çəkilib. Eni 45 sm, hündürlüyü isə 60 sm-dir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan və İtaliya dövlətlərinin qarşılıqlı razılaşmasına əsasən, bu portret 2018-ci ilin - iyul aylarında Bakıya gətirilmiş və həmin ilin sonuna qədər Heydər Əliyev adına mərkəzdə ictimai baxışa qoyulmuşdu.

Portret müəllifinin kimliyi haqqında müxtəlif fikirlər mövcuddur. Amma mütəxəssislərin çoxunun gəldiyi qənaət belədir ki, bu portret italyalı rəssam Kristofano Del'Altissimo tərəfindən çəkilmişdir. Belə bir fikir də var idi ki, həmin portret naturadan çəkilmişdir. Yəni italyalı rəssamı Təbrizə səfər edərək Şah İsmayıl ilə görüş-müş və şəxsi müşahidələri əsasında bu portreti çəkmişdir. Amma araşdırmalardan belə bir qənaətə gəlinir ki, adı çəkilən rəssamın həyatı Şah İsmayıldan sonrakı dövrə təsadüf edir və bu səbəbdən bu portretin birbaşa naturadan çəkilməsi mümkün deyil. Şah İsmayılın bu portreti 1568-ci ildə, başqa sözlə desək, Şah İsmayıl öz dünyasını dəyişəndən 24 il sonra çəkilib. Amma mütəxəssislər şübhə etmirlər ki, bu portret doğrudan da Şah İsmayılı məxsusdur və Kristofano Del'Altissimo da bu portreti ona qədər mövcud olmuş digər bir portretədən köçürmüşdür. Portretin üzərində onun sufi İsmayılı məxsusluğunun yazılması da bunun bir təsdiqi sayıla bilər. Şah İsmayılın portretinin üzünün köçürüldüyü orijinal əsər isə hələlik elm aləminə bəlli deyil və istisna deyil ki, gələcək axtarışlar bu portretin əslinin da üzə çıxmasına gətirib çıxara bilər.

Bu portret Şah İsmayılın papağını, şöhrətini və sinəsini təsvir edir. İlk müşahidə onu deməyə əsas verir ki, rəsm olunan ən azı 30 yaşındadır. Çox güman ki, bu rəsm Şah İsmayılın həyatının son illərini əks etdirir. Onun uzaqlara zillənən baxışları, bir qədər donqar olan burnu, təmiz və mütənəsvif sifəti, kürən rəngə çalan uzun bıqları, çox da sıx olmayan saqqalı vardır. Papağının altında saçının qulağının arxasına doğru uzanan bir hissəsini də görmək mümkündür. Rəssam onun saçlarının gur olması haqqında təsəvvür yarada bilib. Qaranlıq fonda papağının arxasından saçın da sallandığını sezmək olar.

Şah İsmayılın zahiri görkəmi haqqında mövcud olan mənbələrdə, habelə minüatür təsvirlərdə →

Şah İsmayıl saqqalsızdır. Bu mənada portretdə Şah İsmayılın saqqallı təsvir edilməsi müəyyən sual da doğura bilər.

Məlumdur ki, onun anası yunan qızı idi və avropalılara məxsus olan ağılıq və ya sarışınlıq Şah İsmayıl da özünü göstərə bilərdi. Sözsüz ki, bu portretdə diqqəti hər şeydən əvvəl Şah İsmayılın sifət quruluşu və cizgiləri çəkir. Heç şübhəsiz ki, tamaşaçı həmin cizgilərdə Şah İsmayılın əzəmətini, müdrikliyini və cəsurluğunu axtarmağa və tapmağa çalışır. İlk müşahidələrə görə, həmin portretdə sərkərdə Şah İsmayıldan daha çox, müdrik hökmdar Şah İsmayılın obrazı canlanmaqdadır.

Şah İsmayıl nəfis və bahalı geyimdə təsvir olunub. Onun əynində boğazı zərli iplə haşiyələnmiş bəyaz köynək vardır. Səfəvilər dövrünün kişi köynəkləri zərif parçadan tikilirdi və çox uzun olardı. Köynəklər bir qayda olaraq kişilərin dizinə qədər uzanardı, şalvarın üstündə qalardı. Müxtəlif rəngli ipək və kətan parçadan tikilən köynəklər yaxalıqsız olardı. Bəzi köynəklərin sinəsi bütöv, bəziləri isə düymələnmək üçün açıq olardı. Köynəklərin uzun qolları olardı və bu qollar biləyə doğru daralardı. Səfəvilər dövründə iki köynəyin üst-üstə geyilməsi ənənəsi də vardı. Amma Şah İsmayılın portretində onun ikinci köynək geyməsi sezilmir. Portretdəki köynəyin boğazının zərli sapla haşiyələnməsinə görə bu köynəyin məxsusi olaraq onun üçün tikildiyini güman etmək gərəkdir.

Şah İsmayılın köynək üstündən qəba geyməsi bilinir. Qəba - qalın parçadan hazırlanmış kişi geyimidir və o köynək üstündən geyilirdi. Daha isti paltar kimi, Səfəvilər dövründə katibi, kürdü kimi paltarların da geyinməsi ənənəsi vardı. Qəbalar ölçü və formasına görə fərqlənirdi. Katibi də, kürdü də adətən qəbanın üstündən geyilirdi. Kürdü bir qayda olaraq yarımqəd olurdu. Hamısının da üstündən əba geyinməsi ilə rastlaşmaq olar. Əba - qabaqdan düymələnməyən və çiyinə atılan uzun ölçülü paltardır. Qəbaya gəlincə, o da uzun ölçülü geyimdir. Bir qayda

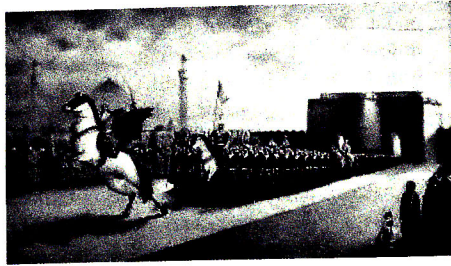

olaraq qəba qurşağa qədər bədəne yapışacaq qədər dar, qurşaqdan aşağı isə genəlməyə doğruydur. Qəba uzunluğu ilə dizləri örtməliyi. Qollar uzun idi. Çiyinlərə yaxın qəbanın qol hissəsi bir qədər geniş tikilirdi, dirsəkdən aşağı isə qol daralır və sonluğa doğru biləklərə yapışq formaya alırdı. Qəbaların ipək və pambıq parçadan tikilirdi. Qarşı tərəfdən qəba sağ və sol tərəfin birinin üstünə aşırılması ilə, yaxud da düymələrlə bərkidilirdi. Bir qayda olaraq şal-kəmərən istifadə olunardı. Kəmər məqsədilə istifadə olunan şallar da zərif, bahalı parçadan hazırlanardı. Şalın kənarları və qurtaracaqlarının zərli simlərlə işlənməsi və haşiyələnməsi təcrübəsi olub. Kəmər

yerinə işlədilen şal bir qayda olaraq dörd barmaq enində olardı. Varlı və imkanlı adamlar bəzən kəmər yerinə 2-3 şaldan istifadə edərdilər. Qurşağa bağlanmış şal-kəmərən həm də cib kimi istifadə olunardı. Şalın bədəne sıx bağlanması nəticəsində şal ilə bədən arasında müəyyən əşyaları yerləşdirmək və onları etibarlı şəkildə mühafizə etmək mümkün idi. Şah İsmayılın portretində onun sinədən aşağı hissəsi görünür. Ona görə də əynindəki qəbanın şal ilə və ya düymə ilə bərkidildiyini görmək mümkün deyil.

Portretdə diqqəti cəlb edən elementlərdən biri də sözsüz ki, Şah İsmayılın papağıdır. Papaq əm-maməni xatırladır və maraqlı bir tərtibat malikdir. Portret qaranlıq bir mühitdə çəkildiyindən papağın yuxarısını görmək mümkün deyil. Yəni bu papağın qızılbaş papağına oxşarlığı gizli qalır. Şah İsmayılın mənəvi inanclarının, dini-siyasi etiqadının müəyyənləşdirilməsi baxımından isə papağın hansı formada olmasını müəyyənləşdirmək xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Qızılbaşlıq Şah İsmayıl dövlətinin ideoloji əsaslarından biri idi və mənbələrdə olan məlumatlar da onun bir qayda olaraq qızılbaş papağını geydiyi bəllidir. Bu papağın tətbiqi Şah İsmayılın atası Sultan Heydər →

biriydi. Daha geniş mənada isə bu papaqlar Şah İsmayıl hərəkatının tərəfdarlarının, Səfəvilinin göstəricisinə çevrilmişdi. Şah İsmayıl özü isə qızılbaş papağına daha dərin mənə verirdi. O qızılbaş papağının qırmızı rəngini Kərbala şəhidlərinin qanına bənzədirdi.

Küllüsü bil yek əlifdir küllü sənsin ya Əli
Pənbəsi oldu xəlife talib-i Haq rəhnüma
Əsabəsi pire bil qıl zikr-i Haq təqirini
Rəngi gülgündür anın xun səhid-i Kərbəla...

Bir sözlə, qızılbaş papağı Şah İsmayıl üçün də xüsusi bir əhəmiyyət kəsb edirdi və ona görə italyalı rəssamın çəkdiyi portretdə onun qızılbaş papağında olmaması maraqlı və təəccübə səbəb ola bilər. Əgər bu papaq qızılbaş papağı deyilsə, bunun nə ilə bağlı olduğunu söyləmək çətindir. Ola bilsin ki, papağın rəsm edilməsində rəssam öz təxəyyülünə güvənibdir.

Qızılbaş papağının istifadəsinə başlanmasının Həzrət Əlinin adı ilə bağlanması, yəni bu papağın təriqət dəyərlərini özündə əks etdirdiyini hər bir sufi dərin inamla qəbul edirdi.

Qızılbaş papağının əsas elementlərindən biri onun yuxarı hissəsinin uzun və konusvari sonluğu idi. Papağın bu hissəsi tikişlərlə ayrılırdı. Bu hissələr elmi-tarixi ədəbiyyatda dilimlər də adlanır. Təxminən bir barmaq enində olan qırmızı parçalar bir-birinə tikilirdi və

zamanından başlansa da, onun malik olduğu dini-ideoloji məzmunun daha qədim tarixə mənəvi olduğu barədə məlumatlar vardır. Qızılbaş papaqları onu daşıyanların Səfəvi təriqətinə mənsub-lüğünün əsas zəhəri əlamətlərindən

bununla papağın ucunda 12 dilimi görmək mümkün idi. Həmin 12 dilim 12 imamın simvolu idi. Papağın ucluğu da bir çox hallarda tac adlanırdı. Qırmızı papağın dövrəsinə isə zərif parça dolanırdı. Bu zaman qırmızı papağın yalnız ucluğu bayırda qalırdı. Parça papaq ətrafına elə dolanırdı ki, sanki papağın ucluğu bu ağ dolağın arasından uzanıb havaya uçalırdı. İmkanlı adamların, saray mənsublarının papaqlarına daha zərif parça dolanırdı. İmkanlı adamlar həm də qırmızı papaq ətrafına dolanmış parçaya qiymətli daşlar da bərkidirdilər. Qızılbaş papaqlarına nadir quşların lələkləri də sancılırdı. Səfəvilərin sonrakı dönəmində bu papaqlar bir qədər yuvarlaqlaşdırıldı və onun ucluqları bir qədər qısaldıldı. Səfəvi dövrünə aid olan minüatürlərdə qızılbaş papaqlarının əmmaməsiz istifadəsinə də görmək mümkündür. Yəni qızılbaş əmirləri və əyanları bəzi hallarda yalnız qırmızı papağı geyinirdilər. Amma qızılbaş papaqlarının istifadəsinə nə qədər yaradıcı yanaşılsa da, onun mahiyyətində başlıca olaraq dini-ideoloji məzmun dayanırdı.

Belə olan halda Kristofano Del'Altissimonun çəkdiyi portretdə Şah İsmayılın qızılbaş papağında olmaması təbii bir maraqlı, daha doğrusu təəccüb doğurur.

Şah İsmayılın avropalı sənətkarlar tərəfindən XVI əsrdə çəkilmiş başqa bir portreti də indi elm aləminə məlumdur. Bu portret taxta üzərində

çəkilməmiş qravürdür. Həmin qravür hazırda Britaniya muzeyində saxlanılır. Bu portretin də müəllifi hələlik bəlli deyil və onun 1584-cü ildə çəkildiyi haqqında məlumat vardır. Eyni zamanda o da bildirilir ki, bu portret ilk dəfə fransalı səyyah Andre Tevenin xatirələrində çap olunmuşdur.

Doğrudur, mütəxəssislər tərəfindən həmin portret birmənalı şəkildə qarşılanmır və heç şübhəsiz ki, belə ehtiyatlı münasibət həm portretin çəkilmə tarixi, həm də təsvirin özü ilə bağlıdır. Çəkilmə tarixi onu deməyə əsas verir ki, bu qravür-portret Şah İsmayılın öz dünyasını dəyişməsindən 60 il sonra ortaya çıxıb. Yeni portret naturadan çəkilmədiyi üçün təsvirin doğruluğu şübhə yarada bilər. Bununla belə belə bir fikir yürüdüldür ki, bu portret də Şah İsmayıl ilə bağlı olan eskizlər əsasında çəkilibdir.

İstənilən halda elmi-tarixi ədəbiyyatda bu portretin Şah İsmayılə mənsubluğu heç də birmənalı şəkildə rədd edilmir. Kristofano Del'Altissimonun rəngli portretindən fərqli olaraq bu qravür-portretdə Şah İsmayıl az qala qurşağa qədər təsvir olunub. Kristofano Del'Altissimonun portretindəki Şah İsmayılın burnunun azacıq hissə edilən qabarıqlığını, sifətinin tam dolu olmayaraq aşağıya qədər dartıldığını - müəllifi bəlli olmayan qravür-portretdə də görmək mümkündür. Bu qravürdə də Şah İsmayılın sıx bıığı və bu bıığıla müqayisədə çox da sıx olmayan saqqalı vardır. Əynində iki köynək görürük. Biri üst köynək, digəri isə alt köynəkdir. Alt köynək - gərək alt paltar anlamında qəbul edilməsin. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, iki köynəyin üst-üstə geyinməsi Səfəvilər dövrü üçün ənənəvi bir hal idi. Cüt köynək üst-üstə geyinəndə üst köynəyin qolu digərinə nisbətən qısa olardı. Üst köynəyin dairəvi boğazında, yaxasında və qolunun sonluğunda zərif naxışlar vardır. Eyni zamanda alt köynəyin qolunun sonluğunda da oxşar naxışları görmək mümkündür. Bu naxışlar əl ilə işlənmiş naxışları xatırladır. Qravürdə Şah

İsmayılın sifətinin sol hissəsi təsvir olunub. Kifayət qədər həyatı olan bu təsvir əsasında Şah İsmayılın bütün çöhrəsi haqqında tamamlanmış təsvir əldə etmək mümkündür. Şah İsmayıl sol əli ilə yerə dayaqlanmış qılıncın tiyəsinə dayanıb. Sonluğuna vəhşi heyvan başının həkk olunduğu qılınc tiyəsinin Şah İsmayılın sinəsi hündürlüyündə olmasından belə ehtimal etmək olar ki, o oturmuş vəziyyətdədir. Və ya da qılınc hündür bir əşyaya dayaqlanmış, Şah İsmayılın sağ qolu isə dirsəkdən qatlanaraq yuxarı doğru uzanıb. Həmin vəziyyətdə Şah İsmayılın sağ əlinin şahadəti barmağından başqa digər barmaqları qatlanıb, şahadəti barmağı isə açıq şəkildə qalıbdır.

Bu qravür-portretə də diqqəti cəlb edən elementlərdən biri Şah İsmayılın papağıdır. Bu papağın qızılbaş papağı olması şübhə doğurmur. Şah İsmayılın zahiri görkəmiylə bağlı şərq mənbələrində də xeyli sayda təsvirlər

mövcuddur. Hələ Şah İsmayılın dövründən çəkilməyə başlanan belə təsvirlər əsasən, minüatürlərdir. Həmin minüatürlər həm kitab əlyazmalarında, həm divar təsvirlərində, həm də təbii incəsənət nümunələri üzərində günümüze qədər gəlib çatmışdır.

Adətən minüatür janrının xüsusiyyətlərinə görə, mövcud olan təsvirlərdə obrazların real sifət cizgilərini görmək mümkün deyildir. Bu mənada Şah İsmayılın sifət cizgilərinin real təsviri baxımından italyalı rəssam Kristofano Del'Altissimonun portreti daha əyani təsir gücünə malikdir.

Şah İsmayıl mövzusunda olan minüatürləri görünüş baxımından iki qrupa bölmək olar. Onlardan birində Şah İsmayıl qızılbaş papağında əmmaməsiz, digərində isə əmmamə ilə təsvir olunub. Bu minüatürlərin bir xarakterik cəhəti ondan ibarətdir ki, onlarda Şah İsmayılın yaş →

fərqi görmək mümkünsüzdür. Şah İsmayıl öz hərəkətinə başlayanda və Şirvan üzərinə hücum edəndə 12-13 yaşı var idi. Amma bu dövrə aid olan təsvirlərdə də Şah İsmayıl yetkin bir insan kimi təsvir olunub. Şah İsmayıl taxta çıxanda isə 14 yaşındaydı. Şah İsmayıl haqqında belə bir qənaətə gəlmək müm-kündür ki, onun təxminən 170 sm ətrafında boyu olmuşdur. O, kifayət qədər sağlam bədən quruluşuna malik idi ki, bu da onun sərkərdə kimi çəvikliyini təmin edirdi. Bu təsvirlərə əsasən, Şah İsmayılın çəkisi də 70-75 kq ətrafında ola bilərdi. Təqdim olunan minüatürlərdə Şah İsmayıl saqqalsızdır. Saqqal saxlamaq qızılbaşlar üçün xarakterik əlamət olmayıb. Bunu Şah İsmayıl mövzusunda olan minüatürlərdə təsvir edilmiş digər qızılbaşlarda da görmək mümkündür. Təqdim olunan minüatürlərdə Şah İsmayılın sifəti girdə və doludur.

Döyüş səhnələrini təsvir edən minüatürlərdə isə Şah İsmayılın əyində yarımqol cübbə, onun altından isə köynək vardır. Döyüş zamanı cübbənin geyinməsi, heç şübhəsiz ki, qılınc tutan qolun daha rahat işlədilməsi ilə bağlı idi. Qəbə və cübbə qurşaqda həm kəmərlə, həm də şal ilə bədənə bərkidilmişdir.

Şah İsmayılın ətrafında olan qızılbaş əmirələri və döyüşçüləri də oxşar papaq qoymuşlar. Papağın ətrafına isə çarpaz şəkildə ağ rəngli parça dolanmışdır və həmin parçanın etəyi Şah İsmayılın boynuna sallanmışdır. Şah İsmayılın papağına eyni zamanda qara rəngdə ciqqə və sarı rəngdə lələklər sancılıb. Ciqqə onun şahlığını təsdiq edən və papaqda daşınan əlamətlərdən biri idi. Şah İsmayılın ətrafında olan qızılbaş

sözə, bu təsvirlərdə Şah İsmayılın sifət cizgilərinin rəmzi olduğu istisna edilməməlidir.

Bu təsvirlərin də başlıca dəyəri ondan ibarətdir ki, onlar Şah İsmayılın zahiri görünüşü haqqında yaranmış təsəvvürləri daha da tamamlayır. Təsvir 9-da Şah İsmayılın qızılbaş papağı ənənəvi qızılbaş papağıdır. Bu təsvirlərdə onun papağında ciqqə yoxdur. Bəzi təsvirlərdən onu da görmək mümkündür ki, Şah İsmayıl yalnız ağ geyimdən deyil, başqa rəngdə olan geyimlərdən də istifadə etmişdir. Şirvan döyüşünə aid olan təsvirdə Şah İsmayılın qolunda mühafizə üçün istifadə edilən dəmir qolçaqlar vardır. Bu təsvirlərdə də Şah İsmayıl saqqalsızdır və uzun bıqlıdır.

Əlində qılınc döyüş zamanı rəsmə alınmış Şah İsmayılın belində həm ox qabı, həm də kaman qabı görürsən. Onun başında isə klassik qızılbaş papağı vardır. Bu təsvirlərdə Şah İsmayılın papağına həm ciqqə, həm də lələklər sancılıbdir.

əmirlərinin papaqlarında isə yalnız lələklər vardır. Şah İsmayılın üst geyimi təxminən dizinə qədər onun şalvarının üstünü örtür, ayağında isə yüngül ayaqqabı görürsən.

Şah İsmayıl döyüşlərə bir qayda olaraq, qılınc və ox-kamanla gedərdi. Bu silahları onun digər minüatür təsvirlərində də görmək mümkündür. Bəzi rəsmi mərasimlər zamanı da Şah İsmayıl qılınc gəzdirərdi. Qərb rəssamlarının portretlərindən fərqli olaraq minüatür təsvirlərində Şah İsmayılın burnu yığcamdır, gözləri qara və girdədir, çox da uzun olmayan qara qaşlara malikdir.

Digər tərəfdən nəzərə alınmalıdır ki, həmin minüatürlər Şah İsmayıl dünyasını dəyişəndən sonra rəsmə alınıbdir. Ona görə bu minüatürlərdə Şah İsmayılın sifət cizgilərinin reallığına zəmanət vermək çətindir. Başqa

Deyilənə görə Şah İsmayıl fəvqəladə qol gücünə malik imiş. Onun qılıncının zərbi ilə top zəncirlərinin parçalanması haqqında da məlumat mövcuddur. Fiziki gücü etibarilə Şah İsmayıl onun ətrafında olan qızılbaş əmir və əyanlarından ciddi şəkildə fərqlənirdi. Amma Şah İsmayıl bu fiziki gücü bədən ölçülərinin böyüklüyü hesabına deyil, bədən əzələlərinin inkişaf etdirilməsi hesabına əldə etmişdi. Ona görə də Şah İsmayıl normal ölçülü bədən quruluşuna malik idi.

Şah İsmayıl mövzusunda təbiiq incəsənətdə də müraciət edilmişdir və bunun nəticəsində onun portreri xalça üzərində də işlənmişdir. Xalça - portretdə Şah İsmayıl obrazının maraqlı elementləri ilə qarşılaşmaq mümkündür. Burada da Şah İsmayıl saqqalsız təsvir olunmuşdur. İstər bu portretdə, istərsə də yuxarıda toxunulan minüatürlərdə Şah İsmayılın saqqalsız təsvir edilməsi bir daha avropalı sənətkarların əsərlərində Şah İsmayılın saqqallı görünüşünün doğruluğunu şübhə altına alır. Xalça portretində Şah İsmayılın fərqli çəhətləri ilə də qarşılaşmaq olar. Məsələn, onun boyu bu portretdə daha uzundur və bu da ona daha mükəmməl döyüşçü görüntüsü verir. Şah İsmayılın başındakı qızılbaş papağı da nə üçünsə göy rəngdə təsvir olunub. Papağının arxasından çiyinlərinə qədər uzanan bir örtük də görürsən. Əyindəki paltar da göy rəngdədir. Şübhəsiz ki, bu portret sərbəst təxəyyülün məhsuludur və o, Şah İsmayıl obrazına yaradıcı şəkildə yanaşmışdır. Bunu elə süjetdən də görmək mümkündür. Şah İsmayılın guya qılıncı parçaladığı adamın Şah Səlim (Sultan Səlim) güman edilir. Tarixdə isə Şah İsmayılın Sultan Səlimlə şəxsən üz bəüz gəlmələri və əlbəyaxa döyüşə girmələri qətiyyənlə olmayıb.

Digər tərəfdən isə onu da demək olar ki, Şah İsmayıl kimi sağlam olan bir kəsin çox cavan yaşında qəfilən xəstələnməsi və dünyasını dəyişməsi hələ də müəmmalıdır.